

'Ik zit te lezen en hoor beneden een groepje mensen op straat praten. Een vrouw vraagt of iemand nog wat van de familie op nummer 30 heeft gehoord. Weggevoerd, zegt een mannenstem. Mooi zo, is het antwoord. Iemand anders: opgeruimd staat netjes. Fijne dag nog verder.' *

Dinsdag 13 juli 1943. 'Ik' is mijn vader, de familie van nummer 30 is de zijne. En dus de mijne. Mijn vader was toen negentien. Ik ben nu tweeënzestig. Ik heb een fles wijn op, maar dat blijkt niet genoeg om verder te kunnen lezen. Ik open een tweede en loop naar het raam. Ik luister naar de stemmen beneden op straat. Ik probeer het me voor te stellen, mijn vader en het gesprek van toen, maar het lukt me niet. Ik staar naar buiten en merk niet dat het donker wordt. Dan is ook de tweede fles leeg.

Mijn ouders gingen dood en het ouderlijk huis moest worden ontruimd. Wat mijn broer en ik niet allemaal vonden, op zolders, in kelders, in kasten en nog meer kasten, in nissen en onverwachte hoeken van de krochten van het huis. Mijn moeders bruidsboeket, broos – bijna lucht – in vloei-papier, ruim zeventig jaar na dato. Het menu van het huwelijksdiner, Ox-tail Clair en Crème Reine Hortense met een Haut-Sauternes, Coeur de Filets de Boeuf garni avec Sauce

* Alle dagboekfragmenten zijn afgedrukt zoals ze geschreven zijn; schrijf- en spelfouten en andere inconsequenties zijn dus niet gecorrigeerd.

Périgord et Pommes noisette en Parfait glacé au Grand Mar-nier, met een Château d'Yquem uit 1937. Mappen vol rijm-pjes en briefjes en spreuken die mijn vader schreef, zijn le-ven lang, voor verjaardagen en Sinterklaas, of zomaar als hij zin had, of vol met goede raad bij een mijlpaal, mijn bar mitswa, mijn broer die op kamers ging wonen, hun vijftig-jarig huwelijksfeest. En dankbrieven, stapels vol opzetten voor dankbrieven, met doorhalingen en verbeteringen alvo-rens ze in het net werden verstuurd.

We vonden ook een dagboek, drie ordners dik, dicht op-een getypt op duizend pagina's flinterdun luchtpapier, een 'Dagboek Onderduik' zoals erop staat, van zaterdag 18 juni 1943 tot donderdag 23 juni 1945, 736 dagen lang, twee jaren en vijf dagen om precies te zijn. Mijn vader begint met de woorden van Erasmus: 'Dulce Bellum Inexpertis', mooi is de oorlog voor hen die hem niet meegemaakt hebben. En dan – als hoop?, als wens? – 'was mich nicht tötet, macht mich stärker'. En toen moest het allemaal nog beginnen.

Ik sla om en zie voor het eerst van mijn leven een jodenster in het echt, op dunne okergele stof, de rijgdraden van zijn jas er nog in, vastgeniet op de pagina. Het beeld is te confronte-rend, ik kokhals en sla het dagboek dicht. Het is 9 december 2015.

Pas op 8 januari 2017 durf ik het weer open te slaan.

We wisten niet van het bestaan van dit dagboek. Mijn va-der was een zwijgzame man, hij sprak niet over zijn gevoe-lens, hij slikte ze in, zoals hij ook de hele oorlog heeft inge-slikt en onbesproken gelaten.

'Lees erover alsof u erbij was,' brult de televisie mijn kamer in. Met deze reclameslogan wil de zender mij een bundel heruitgegeven oorlogskranten verkopen, maar achter in het dagboek vind ik de originele, keurig opgevouwen: *Het Pa-rool, De Vliegende Hollander, Het Volk, De Telegraaf*, maar

ook de *Völkischer Beobachter*, Hitlers spreekbuis. Mijn vader las ze allemaal, gretig en gulzig, hij probeerde parallellen te ontdekken, conclusies te trekken, de echte waarheid te achterhalen. Hij bericht elke dag minutieus en gedetailleerd over alle veldslagen in Europa en daarbuiten, de overwinningen en strategieën, hij analyseert toekomstverwachtingen en valse hoop, en dat alles op haast onpartijdige wijze, koel en afstandelijk, alsof hij er niet bij betrokken is. ‘Zandvoort eindelijk Jodenvrij,’ schrijft hij en ik verbaas me over het woordje ‘eindelijk’, alsof hij erop zat te wachten, maar het zal wel ergens letterlijk in een krant hebben gestaan.

7

‘This is not history,’ zei Churchill over de zes boeken die hij schreef over de Tweede Wereldoorlog, ‘this is my case.’ Bij mijn vader lijkt het andersom. Hij beschrijft de geschiedenis zoals die was en rept maar mondjesmaat over ‘his case’, over zijn persoonlijke beslommeringen en beleving. Althans in het begin. Ik moet het doen met kleine zinnnetjes tussendoor, hints bijna, zoals: ‘Moeder huilt veel vandaag’, zonder verdere uitleg. Of: ‘Ieder uur hoop je dat Jacques de kampen bespaard mogen blijven; het niet weten waar hij is, is zo verlamdend, het sloopt je...’, gevolgd door een woord waar ik bijna om moet lachen, ‘verdikkeme’, alsof het niet gaat om leven en dood, maar om het kwijtraken van een sleutelbos. Naarmate de oorlog vordert, sluipt er steeds meer persoonlijk leed in zijn verhaal. Soms zelfs verliest hij de lust tot fraai proza en wordt het staccato: **‘Honger. Waar eindigt dit? Vader praat met niemand. Komt niet meer uit bed. We gaan dood. Laat het maar snel gebeuren. Dit is onhoudbaar.’**

Ik blader het dagboek eerst door, behoedzaam als een panter die zijn prooi besluipt. Alleen nog fragmenten, hier en daar, durf ik aan. Dan lees ik het intenser, langere stukken. Pas de derde keer lees ik met volle teugen, van begin tot end, de hele ellende. Ik verkramp. Ook letterlijk. Ik zit in kleer-

makerszit op de grond. Ik weet niet hoe lang, maar als ik opsta lukt het niet, mijn benen slapen en zitten verankerd. Bij mijn vader heeft de tijd nooit alle wonden geheeld, hij bleef zijn leven lang een geteisterd en getekend man, bang voor de wereld, boos op de wereld, opgesloten in zichzelf. Nu wil ik weten wat mijn vader allemaal verzweeg. Wat hem tekende tot de man die hij werd, die ik kende als mijn vader. Ik wil mijn immer zwijgende vader aan de praat krijgen. Hem opnieuw leren kennen.

Ik sta op, wankel op mijn benen, ik moet weer leren lopen.

Op dinsdag 3 augustus 1943 schrijft hij:

‘Ik kwam niet in slaap. Om half twee nog klaarwakker. Ik hoorde twee mannen door de straat lopen, een schrapend geluid, duidelijk soldaten met spijkers beslagen laarzen aan. Het was een warme nacht, het raam stond op een kier, ik hoorde ze stilstaan; hoe dreigend kan stilte klinken, dreigender nog dan lawaai. Toen het gezoem van een knijpkat, een tergend geluid, toen zacht fluisteren, ik kon niet horen in welke taal, Nederlandsch of Duitsch, het verschil tussen leven en dood. Mijn hart ging tekeer. Was ik de enige die wakker was? Ineens keihard de bel. Niet één keer, maar steeds weer. “Polizei!” werd er geschreeuwd. En dan weer op z’n Hollandsch: “Openmaken!” Ze stormden de trap op, een Grüne in vol ornaat en een gewone straatagent, een reuze dikkerd, hij hijgde toen hij boven was. De Grüne had een papier in zijn hand waarop hij steeds keek. Geen idee wat daarop stond. Ze stormden door het huis, keken overal, de Grüne voorop. Godzijdank hadden we vannacht boven geslapen, onder het luik, alsof we het aan hadden zien komen. Iedereen was wakker en hield de adem in. De vrouw des huizes leidde ze rond, heel kalm, steeds vragen: “Maar wat zoekt u dan? Laat me u helpen.” Ik hoorde beneden de kastdeuren piepen, open en weer dicht gegooid en toen de zware laarzen op de trap naar boven, naar ons. Mijnheer was ze al voorge-

gaan en stond ze boven op te wachten, de Grüne richtte zijn lantaarn op zijn gezicht, ik zag het schijnsel door de planken heen. Ik hoorde de laarzen boven mijn hoofd stilhouden. “Was ist das?” Ik dacht dit is het einde, maar hij wees niet op het luik maar op het zolderraam, vertelde Mevrouw later. Hij keek erdoorheen, of het een vluchtroute kon zijn, denk ik. Toen denderde hij naar beneden, de dikke agent erachteraan, om een rapport te schrijven, daartoe wilde hij weer in een der kamers gaan om te gaan zitten. We konden alles horen. “Einmal finden wir was wir suchen, die Schweinen,” zei hij. Geen idee wie hij bedoelde. Hij sprak niet over Joden en ook niet over ons specifiek. Hij vroeg aan de agent: “Was nun?” en die zei: “Radioweg 8,” waarschijnlijk hun volgende adres, en ze gingen heen. We durfden het luik niet open te maken. We hielden ons doodstil. Ook Mijnheer en Mevrouw bleven een tijd beneden uit angst dat ze terugkwamen, want dat was hun tactiek, weggaan en dan terugkomen als de Joden uit hun hol zijn gekropen en dan op heterdaad betrapten. Maar neen. Ze kwamen niet terug. We hebben met zijn allen nog een tijd gesproken met elkander. Toen weer onder het luik geslapen. Wonderwel als een roos.’

9

De volgende dag ziet er ineens heel anders uit qua sfeer en stemming:

‘Bach koralen gezongen met zijn allen rond de piano. Wonderschone muziek. Ik vond de partituur van Rigoletto tussen allerlei paperassen. Denk erover zijn rol mij eigen te maken, al is deze bedoeld voor een bariton en ben ik tenor. We zouden dit moeten oefenen tezamen en uitvoeren op moeders verjaardag. Dat zou feestelijk zijn.’

Zo verloopt het hele dagboek, voortdurend wisselend van stemming, op en neer, niet alleen balancerend tussen hoop en vrees, maar zelfs tussen doodsangst en hilariteit.

2

10 Om mijn hoofd leeg te maken en dingen te ordenen, wandel ik. Elke dag zeker een uur, wind, regen of zonneshijn. Soms stel ik mezelf een doel: die lekkere bakker in een verre wijk, dat bankje langs de waterkant aan de andere kant van Amsterdam, maar meestal dwaal ik doelloos door de stad. Mijn grootvader deed tijdens de onderduik dagelijks zijn 'rondje Kalverstraat' op de gang, op en neer over de winkelstraat, of hij liep zogenaamd naar zijn werk of naar de kiosk, mijn vader deed het later als hij even een uurtje alleen wilde zijn en nu doe ik het dus ook. Ik merk aan de reacties van mensen op straat hoe mijn pet staat. Amsterdammers zijn aankijkers, ongegeneerd, recht in je gezicht. In het buitenland doen ze dat niet. Loop in Parijs, Londen, New York of Tokio en geen blik kruist de jouwe. Als ik me niet wel voel in mijn vel, trek ik een boze grimas, dat weet ik, en dan krijg ik een ander soort blikken terug dan als ik blij kijk. Onlangs mompelde iemand in het voorbijgaan zelfs: 'Zo erg kan het toch niet zijn?', en moest ik lachen en klaarde mijn stemming weer op. Als ik boos kijk, durft zelfs de brutaalste straatventer mij niet aan te spreken. Geen krantenabonnement krijg ik dan aangeboden, geen lidmaatschap van Amnesty of Unicef valt mij ten deel, geen buikschuddende collectebus komt mijn kant op. Als ik blij kijk wel. Dan vragen toeristen me de weg. Dan begint de hondenuitlater een praatje. Dan voel ik me minder alleen. Ongemerkt liep ik tijdens zo'n dwaaltocht laatst door de Watergraafsmeer en stond ik ineens in

de Zacharias Jansestraat, de straat waar mijn vader ondergedoken zat.

Daar sta je dan.

Het was de familie Wouters, de directe bureu op nummer 32, die haar deuren (en kasten en luiken onder de vloer) opende voor mijn vader en zijn ouders. Zijn drie jaar oudere broer Jacques koos ervoor in te trekken bij de ouders van zijn verloofde Mirjam Cohen, dochter van professor David Cohen, een van de twee voorzitters van de Joodsche Raad. Het was deze buurman die als afleidingsmanoeuvre op straat vertelde dat ze waren weggevoerd, het gesprek dat mijn vader van boven had gehoord. Van hieruit, zo dichtbij en half verscholen achter het gordijn, zag mijn vader hoe een paar dagen later hun eigen huis werd leeggehaald, gepulst*: 'Ik zag mijn bureau over straat worden gedragen, met al mijn studieboeken, mijn bed, de lakens en sprei er nog op, de linnenkast, het antiek, alles ging de verhuisauto in, zelfs de gordijnen en keukenspullen en wat niet meer paste, ging in handkarren en bakfietsen.'

11

Eerst somt hij het op, zonder emotie, een gadeslaan alsof het hemzelf niet betreft. Dan slaat het gevoel toe:

'Hoe vlijmscherp kan een beeld je raken, je ziet voorbijgaan wat was en nooit meer zal zijn. Het duurde niet lang, een momentopname, in luttele minuten, een halfuur misschien, was het huis leeg, mijn jeugd weg, het oude huis, mijn HBS-tijd, mijn broeders spullen, moeders kleren. Vroeger in het leven liep je snel langs de dingen heen, gebeurtenissen gebeurden en waren dan voorbij en ging je over tot de orde van de dag, de dingen die volgden, nu heb ik de tijd over alles na te denken en

* Pulsen is het roofzuchtig leeghalen van huizen van weggevoerde joden. De term is gebaseerd op Abraham Puls, eigenaar van het bedrijf dat hiervoor werd ingeschakeld.

weer te denken, een herkauwen van gedachten en gevoelens, een opeenstapeling die alles nog zwaarder maakt dan ze zijn. Hoewel, kan het erger dan het is?’

Hij vervolgt:

‘Op Sicilië uitbreiding van de gevechten, olievelden in Roemenië zijn door de Amerikanen gebombardeerd, Hamburg wordt aangevallen, Berlijn geëvacueerd. In Hongarije schijnt het ook niet helemaal koek en ei te zijn. Last van mijn asthma en van dauwworm. Piano gestudeerd. Bachkoralen gezongen. Marie brengt de kranten en heeft zich gemeld als kantoorbediende bij de Luftwaffe aan de Overtoom.’

12

Marie was hun jarenlange trouwe huishoudster, Duitse van origine, en dus vrij om te gaan en staan waar ze wilde. Ze bleef tijdens de oorlog hun brug naar de wereld, de levenslijn met buiten. Ze bracht de kranten waar mijn vader uit putte, stal voedselbonnen, waarschuwde, vervalste papieren, luisterde af bij de Luftwaffe, spioneerde, hield het contact met het verzet, leverde de typemachinelinten en het papier voor het dagboek.

Ik heb zoveel vragen die ik niet meer kan stellen. Is typen niet veel te luid in de onderduik? En dat zingen van koralen, later zelfs hele opera's, veelstemmig, het pianospelen, hoe valt dat te rijmen met het verborgen zijn?

Die Zacharias Janse was een rare snuiter. Waarom er überhaupt een straat naar hem is vernoemd, is me een raadsel, want hij was een ladelichter, valsemunter en de vermeende uitvinder van de telescoop dan wel verrekijker (daar zijn de geleerden het nog steeds niet over eens), terwijl eigenlijk intussen wel duidelijk is geworden dat hij de uitvinder was van het een noch het ander, zelfs geen uitvinder van wat dan ook. Hij werd geboren rond 1588 en stierf om en nabij 1632 en was tijdens zijn leven voortdurend op de vlucht. Als vervalser van Spaanse koperen munten vluchtte hij voor de doodstraf die

daarop stond, uit te voeren door de schuldige levend te koken in olie. Volgens sommigen was het een verzetsdaad omdat de Nederlanden in oorlog waren met Spanje, maar niets in zijn biografie duidt op enige vorm van heldenmoed. Louter misdadigheid.

Zijn zoon Johannes probeerde in 1634 de roem van Zacharias voor de eeuwigheid vast te leggen door te beweren dat zijn vader dan weliswaar niet de uitvinder van de verrekijker, dan toch wel de eerste maker in Nederland was: 'myn vader maeckte den eersten verrekyccker hier te lande anno 1604 naar eene van eenen Italiaen waerop staet "anno 1590"'. Hij wilde daarmee patent verwerven en rijk worden. Wat hem net zomin lukte als zijn vader. Ze waren beiden eigenlijk niet meer dan zielige oplichtertjes.

Tot 1922 was de straat trouwens vernoemd naar Paul Kruger, president van de Zuid-Afrikaansche Republiek en de meest prominente Boer uit de Boerenoorlogen. Maar toen de Watergraafsmeer zijn status als vrije gemeente verloor en werd geannexeerd door Amsterdam, waar enkele honderden meters verderop al een Krugerstraat en -plein waren, sneuvelde de naam ten faveure van Janse, zonder n aan het eind. Waarom die n is gesneuveld en er Janse op het straatbordje staat en niet Jansen (zoals zijn naam staat vermeld in oude geschriften en onder zijn beeltenis op gravures), is me niet duidelijk.

Mijn vader woonde er op nummer 30 met zijn ouders en broer Jacques. Maar ik staar naar nummer 32, waar het dagboek zich afspeelde. Ik sta voor het huis, verdeeld over een boven- en benedenhuis en aarzel, want welke van de twee deuren leidt naar het bovenhuis waar ze zaten? Ik tuur door de bovenramen en zie rechts een trap, dus bel daar aan. Het pand ziet er verwaarloosd uit. Afgebladderde verf, smerige ramen, duivenpoep overal, scheefhangende gordijnen, half

uit hun rails hangend, dooie planten voor het raam, spinnenwebben. Vanaf de overkant van de straat zie ik boven een druiprek met afgewassen borden voor het raam staan en een wandklok die loopt, dus bewoond is het wel. Niemand doet open. Ik schrijf een briefje en schuif het door de brievenbus, wat moeilijk gaat door de keiharde borstelharen van een soort tochtstrip die het briefje niet willen toelaten. Het voelt alsof ik gebeten word. Ik bloed en zie dat – zwartkijkend als ik ben – als voorteken. Meteen die twijfel: moet ik dit wel doen? Met een langzaam rood wordende papieren zakdoek om mijn vingers gewikkeld loop ik de hoek om.

En dat was dat. Ondanks meerdere pogingen heb ik nooit iets vernomen van de huidige bewoners. Misschien wel beter zo. Wat moest ik daar eigenlijk?